

Geactualiseerde versie van de Monitor Leefomgeving Zuid-Holland

Versie: Ten behoeve van toelichting aan Provinciale Staten

Aanleiding

Provinciale Staten hebben op 20 februari 2019 de Omgevingsvisie Zuid-Holland vastgesteld. De visie is één van de kerninstrumenten uit de Omgevingswet. Gekoppeld aan die Omgevingsvisie is een procedure voor een Milieueffectrapportage (planMER) uitgevoerd, met als resultaat de Leefomgevingstoets Zuid-Holland. De staat van de leefomgeving werd hierin aan de hand van het 'rad van de leefomgeving' verbeeld. Dit rad verbeelde per thema op hoofdlijnen aan de hand van een dertigtal indicatoren de huidige situatie van de leefomgeving. Daarbij is ook een inschatting gegeven van de verwachte (autonome) ontwikkeling.

De commissie m.e.r. heeft over de inhoud van deze Leefomgevingstoets een advies uitgebracht. De commissie adviseert hierin onder andere om de informatie over de staat van de leefomgeving systematisch en op transparante wijze bij te gaan houden. Gedeputeerde Staten hebben dit advies overgenomen en toegezegd een monitor te ontwikkelen, als onderdeel van de beleidscyclus Omgevingsbeleid.

De Monitor Leefomgeving Zuid-Holland

De Monitor Leefomgeving Zuid-Holland laat zien hoe de leefomgeving er 'buiten' in de provincie voorstaat. De monitor beschrijft de staat van de leefomgeving aan de hand van effectindicatoren en brengt in beeld welke ontwikkelingen zich in de leefomgeving van de provincie Zuid-Holland voordoen. De monitor beschrijft deze staat van de leefomgeving aan de hand van een set van indicatoren, gegroepeerd in thema's. De nadruk ligt op effectindicatoren ('uitkomst') en niet op prestatie indicatoren ('bereikte resultaten'). De monitor betreft een visueel vormgegeven raamwerk, in de vorm van een rad, waarin een set van indicatoren een logische plek is gegeven. Per indicator van het rad is met een kleurcodering de staat van de leefomgeving op die indicator weergegeven. De Monitor Leefomgeving Zuid-Holland is beschikbaar via een digitale raadpleegomgeving: <https://monitorleefomgeving.zuid-holland.nl/>.

Een belangrijk kenmerk van de monitor is stabiliteit. Op die manier worden langjarige trends en ontwikkelingen zichtbaar. De keuze voor indicatoren en indeling van de monitor sluit daarom zoveel mogelijk aan bij de beleidsthema's binnen het provinciale leefomgevingsbeleid, maar volgt met name tussentijds wijzigende coalitieakkoorden en de begroting niet één-op-één. De huidige indeling van de monitor beoogt een stabiele basis in zich te hebben. De uitdaging is verder om balans te vinden tussen voldoende brede dekking van de leefomgeving aan de ene kant en overzichtelijkheid, communicatieve waarde en (dus) een bepaalde compactheid.

Bij het vullen van de monitor maken we zo veel mogelijk gebruik van data die al verzameld is en wordt, bijvoorbeeld door het Centraal Bureau voor de Statistiek en het Planbureau voor de Leefomgeving. We sluiten zoveel als mogelijk aan bij reeds bestaande (en in ontwikkeling zijnde) monitorsystemen. In sommige gevallen bij decentrale overheden. Naast de inhoudelijke opzet is er ook aandacht voor de data governance. We stellen eisen aan de data die ten grondslag ligt aan de indicatoren voor wat betreft de kwaliteit, de openbaarheid en de herhaalbaarheid. Openbaarheid en toegankelijkheid van de databronnen is voor zover mogelijk altijd het uitgangsprincipe.

De monitor brengt de beleidsrelevante ontwikkelingen in de leefomgeving in beeld, maar doet echter geen uitspraak over de effectiviteit, efficiency of legitimiteit van provinciale beleidskeuzes. De monitor zelf betreft geen evaluatie van specifieke beleidsprestaties of verantwoording van ingezette middelen. Het beeld van de staat van de leefomgeving kan voor Provinciale Staten vanzelfsprekend wel input bieden voor de discussie over de doelmatigheid en doeltreffendheid van dat beleid. Daarnaast wordt de monitor benut voor het uitvoeren van Leefomgevingstoetsen bij wijzigingen van beleid en bij het uitvoeren van Milieu Effect Rapportages.

Afbakening van de (fysieke) leefomgeving

Geïnitieerd vanuit het advies van de Commissie m.e.r. over de Monitor Leefomgeving Zuid-Holland, is de reikwijdte van het concept leefomgeving bepalend voor de opzet van de monitor. Een afbakening van de (fysieke) leefomgeving is aan de orde.

In de Omgevingswet is een opsomming opgenomen van onderdelen die in elk geval onder de fysieke leefomgeving vallen:

- bouwwerken
- watersystemen
- landschappen
- werelderfgoed
- infrastructuur
- bodem
- natuur
- water
- lucht
- cultureel erfgoed

De opsomming is formeel niet uitputtend, er is gekozen voor een 'in ieder geval'-formulering.

In de Nationale Omgevingsvisie is het volgende opgenomen over de fysieke leefomgeving:

“De NOVI is de eerste integrale nationale beleidsvisie conform de Omgevingswet en hanteert dan ook dezelfde brede opvatting van het begrip fysieke leefomgeving: de natuurlijke omgeving met grote wateren en natuurlandschappen, agrarische cultuurlandschappen, de gebouwde omgeving met steden, dorpen, bedrijventerreinen, netwerken en infrastructuur voor het verkeer van personen, goederen, data, stoffen en energie, en het cultureel erfgoed. De ontwikkeling van de leefomgeving moet zo veel als mogelijk in balans zijn met bescherming van waarden als gezondheid, veiligheid, landschap, natuur, cultureel erfgoed, leefomgevingskwaliteit en milieukwaliteit. De fysieke leefomgeving is verweven met de sociale leefomgeving. Naast de ruimtelijk-functionele indeling van de leefomgeving gaat het ook om de activiteiten die een effect hebben op de leefomgeving in brede zin, waaronder het milieu, water, bodem, lucht en het natuurlijk kapitaal. Boven- en ondergrond zijn daarbij onlosmakelijk met elkaar verbonden.”

Geactualiseerde versie van de Monitor Leefomgeving Zuid-Holland

Versie: Ten behoeve van toelichting aan Provinciale Staten

De Monitor Leefomgeving Zuid-Holland is gekoppeld aan de Omgevingswet en de provinciale Omgevingsvisie. Gezien de verwevenheid met de sociale leefomgeving en gezien het feit dat ook in Provinciale Staten het belang van het sociale domein recent aan de orde is geweest, heeft het beschikbaar hebben van indicatoren over sociale aspecten binnen Zuid-Holland de voorkeur. Daarom is een onderdeel 'Brede Welvaart' toegevoegd aan de monitor.

Omvang van de Monitor Leefomgeving Zuid-Holland

De uitdaging bij de Monitor Leefomgeving Zuid-Holland is het vinden van een juiste balans tussen voldoende brede dekking van de leefomgeving aan de ene kant en overzichtelijkheid, communicatieve waarde en (dus) een bepaalde compactheid aan de andere kant. Om die reden is de omvang van de monitor 'begrenst' op:

- ± 35 indicatoren die hoofdzakelijker gericht zijn op de fysieke leefomgeving;
- ± 10 indicatoren die hoofdzakelijker geassocieerd worden met Brede Welvaart.

Hiermee ontstaat een monitor die met in totaal maximaal 45 indicatoren voldoet aan het streven naar compactheid.

Het toevoegen van het onderdeel Brede Welvaart heeft gezorgd voor het verschuiven van een aantal indicatoren binnen de monitor. Verder dient voor het onderdeel Brede Welvaart nog een nader beschouwing plaats te vinden welke indicatoren daarbij op te nemen. Vanuit het advies van de Commissie m.e.r. zijn daar een aantal mogelijkheden voor aangereikt. Door de monitor te begrenzen, dienen bij toekomstige toevoegingen van indicatoren ook indicatoren te vervallen. Daarmee wordt toegewerkt naar een set van meest essentiële indicatoren om zowel de fysieke leefomgeving als het perspectief vanuit Brede Welvaart te duiden.

Keuze indicatoren

De 'ideale' indicator of set van indicatoren werkt signalerend voor het betreffende beleidsveld. De indicatoren gaan over de leefomgeving zelf ('buiten'). Dat betekent dat de nadruk ligt op effect indicatoren ('outcome') en niet op prestatie indicatoren ('output'). De monitor brengt beleidsrelevante ontwikkelingen in de leefomgeving in beeld. Dit houdt in dat de provincie niet per se rechtsreeks invloed kan uit oefenen op de indicator (causaliteit tussen beleid en staat van de leefomgeving). Als voorbeeld, het bruto regionaal product (BRP), is een maat om de stand van de regionale economie te beschrijven en te vergelijken met andere regio's. De omvang van het BRP is echter van (heel) veel meer afhankelijk dan het provinciale beleid alleen.

Door zoveel mogelijk bestaande indicatoren te gebruiken is het mogelijk om trends en ontwikkelingen over een langere periode in beeld te kunnen brengen. Dat betekent ook dat dataverzameling periodiek moet plaatsvinden. Zoveel mogelijk wordt daarom aangesloten bij of afgetapt van bestaande dataverzamelingen door de provincie zelf of bijvoorbeeld het Centraal Bureau voor de Statistiek. Het uitgangspunt is daarbij: bron data is 'openbaar, tenzij' en de monitoringsdata is 'open data, tenzij'. Verderop in dit document is per indicator verantwoord waarom die indicator is gekozen, welke data is gebruikt, welke bewerkingen van de data eventueel zijn uitgevoerd. Om te komen tot de beoogde kwaliteit van de data is gebruik gemaakt van [het stappenplan rondom de meetbaarheid, controleerbaarheid en monitoring/evaluatie van data](#).¹

Typen indicatoren en beoordelingssystematiek

Om de stap naar een leefomgevingstoets/plan-m.e.r. te kunnen zetten is de vraag naar de staat van de leefomgeving en het (beleidsmatige)oordeel daarover relevant. Met andere woorden, hoe scoort de leefomgeving van Zuid-Holland op de geïdentificeerde indicatoren. Om indicatoren te kunnen beoordelen, worden de indicatoren daarbij afgezet tegen een referentiewaarde. Afhankelijk van de indicator kan het type referentiewaarde verschillen:

- Kwantitatieve norm: als referentiewaarde wordt een afgesproken kwantitatieve norm aangehouden (bijvoorbeeld: luchtkwaliteit in de vorm van concentratie PM10).
- Trendmatige ontwikkeling: de referentiewaarde ontstaat vanuit een vergelijking met voorgaande jaren. Een voorbeeld kan de "openheid van het landschap" zijn.
- Benchmark: de referentiewaarde is gebaseerd op een vergelijking met de waarde in andere gebieden. Denk bijvoorbeeld aan de indicator die iets zegt over de "innovatie door het bedrijfsleven".

De informatie in de monitor wordt vooral beleidsrelevant wanneer de huidige staat wordt afgezet tegen de gewenste staat van de leefomgeving. Per indicator is daarom met een kleurscore aangegeven hoe de staat van de leefomgeving er buiten op dit moment voorstaat. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen de situatie in het nu, de trendontwikkeling van de afgelopen 3 jaar en een verwachting waar in de toekomst op uitkomen.

Hoe staat het er nu voor? (Huidige situatie)		Welke kant gaat het op? (Ontwikkelrichting afgelopen 3 jaar)		Waar komen we op termijn op uit? (Verwachte ontwikkeling op termijn)	
	Geen/weinig knelpunten.	↑	Positieve ontwikkeling.		Naar verwachting geen/weinig knelpunten.
	Wisselend knelpunten.	≈	Neutraal/geen ontwikkeling.		Naar verwachting wisselend knelpunten.
	(Veel) knelpunten.	↓	Negatieve ontwikkeling.		Naar verwachting (veel) knelpunten.
	(Nog) geen informatie beschikbaar	X	(Nog) geen informatie beschikbaar		(Nog) geen informatie beschikbaar

¹ Zie ook het [raamwerk dat ontwikkeld is voor Gegevenskwaliteit in de Omgevingswet](#).

Geactualiseerde versie van de Monitor Leefomgeving Zuid-Holland

Versie: Ten behoeve van toelichting aan Provinciale Staten

Conform het advies van de commissie m.e.r. (bij de vaststelling van de Provinciale Omgevingsvisie in 2019) is het van belang om de staat van de leefomgeving systematisch, op een herleidbare manier en op transparante wijze bij te houden. En dus ook te beoordelen. Om die reden is per individuele indicator een expliciet beoordelingscriterium gedefinieerd. Onder welke condities is er sprake van geen knelpunten, wisselend sprake van knelpunten of sprake van (veel) knelpunten. Deze expliciete beoordelingscriteria zijn opgenomen in een aparte bijlage *Monitor Leefomgeving Zuid-Holland – Beoordelingscriteria per indicator*. Het expliciete beoordelingscriterium per indicator geldt in principe voor de beoordeling van de huidige situatie. Indien de beschikbare (geactualiseerde) data vergeleken wordt met het beoordelingscriterium, ontstaat 'vanzelf' de kleurscore. Bij de beoordeling van de ontwikkelrichting en de verwachte langjarige ontwikkeling wordt het expliciete beoordelingscriterium gebruikt als referentie. De score voor deze onderdelen is nog steeds gebaseerd op professionele beoordeling.

Wijzigingen ten opzichte van eerste versie van de Monitor Leefomgeving Zuid-Holland.

In mei 2021 is de eerste versie van de Monitor Leefomgeving Zuid-Holland, en daarmee ook de inliggende set van indicatoren, vastgesteld door GS en daarna voorgelegd aan PS. In september 2021 is de monitor besproken met PS (in de Integrale Commissie), waarbij door de Statenleden is verzocht om in 2022 een geactualiseerde monitor te ontvangen, gelijktijdig met het aanbieden van de Kadernota aan PS. Om die reden wordt nu gewerkt aan een actualisatie van de Monitor Leefomgeving Zuid-Holland.

De actualisatie van de monitor betreft enerzijds het actualiseren van de kleurscores per indicator, anderzijds worden ook gelijk een aantal doorontwikkelingen meegenomen:

- Het (voor zover mogelijk) doorvoeren van (uitstaande) verbeterpunten aangedragen door zowel Gedeputeerde Staten als Provinciale Staten op de eerste versie van de monitor;
- Het meenemen van de ervaringen uit het doorlopen van de trajecten voor het opstellen van een plan-m.e.r. voor de gebiedsontwikkeling Zuidplaspolder en het wijzingen van de module Energie van het Omgevingsbeleid. Beide trajecten waren aangekondigd als een belangrijke praktijktoets voor de (indicatoren uit de) monitor;
- Daarnaast is aan de Commissie voor de milieueffectrapportage aanvullend specifiek gevraagd om ook een advies uit te brengen op de monitor zelf.

Tot slot zijn op basis van voortschrijdend inzicht enkele (tekstuele) wijzigingen van de indicatoren doorgevoerd.

Hierna zijn per onderdeel de doorontwikkelingen weergegeven.

(Uitstaande) verbeterpunten vanuit Gedeputeerde Staten	Reactie
Het ontwikkelen van een meer eenduidig afwegingskader voor de kleurscores.	Hiervan is bij de behandeling in Gedeputeerde Staten geconcludeerd dat het ontwikkelen van gekwantificeerde definities per indicator moet worden opgepakt. Hier is in deze versie van de monitor invulling aan gegeven.
Het beschikbaar maken van een regionale versie van de Monitor Leefomgeving.	Hierover is bij de behandeling in Gedeputeerde Staten geconcludeerd dat het doorontwikkelen van de monitor naar een versie die kan 'meebewegen' naar ook een regionale indeling een waardevolle en gewenste toekomstige doorontwikkeling is. Deze doorontwikkeling is technisch complex. Op onderdelen is op deze wens voorgesorteerd, en is voor een aantal indicatoren ook een regionale indeling (met kleurscore per regio) opgenomen.

Verbeterpunten vanuit Provinciale Staten	Reactie
<i>"Kan de kleurstelling, die nu is gebaseerd op "expert judgement", objectiever?"</i>	Hier is invulling aangegeven door het toepassen van kwantificerende beoordelingscriteria per indicator.
<i>"Kan wellicht een ring worden toegevoegd of wij voldoen aan wettelijke normen?"</i>	Hier is visueel invulling aan gegeven. Aangezien het voor slechts een beperkt aantal indicatoren relevant is, is niet gekozen voor een apart ring, maar het opnemen van een 'vinkje' bij de relevante indicatoren. Verder is bij de indicatoren die het betreft dit expliciet opgenomen in de toelichting op de indicator.
<i>"Bij de indicator over Wonen, over met name het onderscheid vraag/aanbod/tekort, gaan wij meer hierover meenemen in deze monitor of verwijzen wij naar andere bronnen (woonmonitor)?"</i>	In algemene zin proberen we meer gedetailleerde informatie over, of in relatie met, de diverse indicatoren vooral te ontsluiten door te verwijzen naar de relevante meer gespecificeerde informatiebronnen beschikbaar via bijvoorbeeld de Staat van Zuid-Holland. (Waar ook de Woonbarometer onderdeel van uitmaakt.)
<i>"Bij de indicator over Arbeid, kan i.p.v. het percentage werkloosheid worden ingegaan op de aansluiting arbeidsaanbod/vraag? (Dit sluit beter aan bij de Human Capital agenda.)"</i>	In samenhang met de opmerkingen van de Commissie m.e.r. over de indicator Werkloosheid is dit nog nader te bezien.
<i>"Kan een indicator Werklocaties worden toegevoegd, waarbij wordt ingegaan op vraag/aanbod en aansluiting (infra)?"</i>	Een indicator 'bedrijventerreinvooraadontwikkeling' is toegevoegd.

Geactualiseerde versie van de Monitor Leefomgeving Zuid-Holland

Versie: Ten behoeve van toelichting aan Provinciale Staten

<p><i>“Het ontbreekt aan aandacht voor Energie-infra. Dit wordt een steeds groter knelpunt en een belangrijke afweging bij ontwikkelingen.”</i></p>	<p>Een indicator ‘Inpassing in de regionale energie-infrastructuur’ is toegevoegd.</p>
<p><i>“Bij de indicator Biodiversiteit: zijn dit de juiste indicatoren? (Eventueel verkennen met Naturalis.)”</i></p>	<p>In het kader van de uitwerking van biodiversiteit als ‘dwarsdoorsnijdend thema’ en de toekomstverkenning natuurinclusief, vinden momenteel gesprekken plaats, met ondermeer Naturalis. Het eventueel aanpassen van de set van indicatoren voor het thema Natuur maakt hier onderdeel van uit. Op het moment van het vaststellen van de geactualiseerde versie van de monitor is daar echter nog geen duidelijkheid over. Vooralsnog zijn de indicatoren gelaten zoals ze zijn.</p>
<p><i>“In algemene zin: zien en begrijpen inwoners de Monitor Leefomgeving? Afgesproken is dat we dat gaan bekijken i.s.m. communicatie/participatie en volgende keer gaat er in ieder geval een nieuwsbericht uit.”</i></p>	<p>Ten aanzien van de begrijpbaarheid is een check uitgezet bij het zogeheten Expertpanel Gebruiksvriendelijkheid. (https://expertpanel.gebruikercentraal.nl/)</p>

Ervaringen vanuit plan-MER. Zuidplaspolder en module Energie	Reactie
<p>Vanuit de planMER trajecten, met name op het onderdeel van de Nota Reikwijdte en Detailniveau, is het toevoegen van een aantal indicatoren naar voren gekomen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Een indicator voor Bedrijventerreinvoorraadontwikkeling; - Een indicator voor Bereikbaarheid weg, spoor, water en fiets; - Een indicator voor Wateroverlast; - Een indicator voor Hittestress; - Een indicator voor Inpassing in de energie-infrastructuur. 	<p>Indicatoren worden, in samenhang met het aanvullend advies van de Commissie m.e.r. op de monitor zelf, toegevoegd aan de monitor.</p>
<p>Daarnaast is er voor het uitvoeren van een plan-m.e.r. behoefte aan een gedegen beschrijving van de ‘Referentiesituatie’ en een ‘Verwachting autonome ontwikkeling’ bij ongewijzigd beleid.</p> <p>Voor de ‘Referentiesituatie’ dient voldaan te worden aan bepaalde kwaliteitsvoorwaarden aan de ‘score’ op de indicatoren. De ‘score’ dient transparant, herleidbaar en inzichtelijk te zijn uitgevoerd.</p> <p>De ‘Verwachting autonome ontwikkeling’, een blik vooruit op de toekomst, maakt geen onderdeel uit van de eerste versie van de monitor. De eerste versie van de monitor bevat wel een ring met de ‘ontwikkelrichting’ van de afgelopen jaren, een blik achteruit op het recente verleden.</p>	<p>Een kwalitatief betere beschrijving van de ‘Referentiesituatie’ heeft nadrukkelijk samenhang met het toepassen van kwantificerende beoordelingscriteria per indicator. Om in de toekomst voor planMER-procedures een gedegen vertrekpunt te bieden, is aan de monitor een ring toegevoegd die vooruit kijkt. Waar komen we op termijn naar verwachting op uit? (Bij ongewijzigd beleid).</p> <p>Aangezien ook de ontwikkelrichting van de afgelopen jaren nog steeds relevant is, is daar op een alternatieve manier invulling aan gegeven. Dit wordt nu gedaan aan de hand van icoontjes. (Zie eerdere toelichting bij de beoordelingssystematiek.)</p>

Aanvullend advies Commissie voor de milieueffectrapportage	Reactie
<p>In de bijlagen is zowel het aparte advies van de van Commissie m.e.r. op de Monitor Leefomgeving Zuid-Holland opgenomen. De commissie doet op hoofdlijnen een aantal aanbevelingen en geeft overwegingen voor de verdere uitwerking van de monitor. Daarnaast doet de commissie op het niveau van individuele indicatoren een aantal suggesties, zowel op de invulling van de indicatoren, als op het in overweging nemen van de toevoeging van indicatoren.</p> <p>In een brief vanuit Gedeputeerde Staten is de reactie opgenomen op hoe het advies is meegenomen in de actualisatie van de monitor.</p>	<p>Het advies is op hoofdlijnen in lijn met de doorontwikkeling die ook op basis van de andere verbeterpunten is ingezet.</p>

Geactualiseerde versie van de Monitor Leefomgeving Zuid-Holland

Versie: Ten behoeve van toelichting aan Provinciale Staten

Geactualiseerde versie van de Monitor Leefomgeving Zuid-Holland.

Hieronder is de actualisatie van de Monitor Leefomgeving Zuid-Holland visueel weergegeven.

Aangepast thema-indeling van de Monitor Leefomgeving Zuid-Holland.

De thema-indeling van de monitor is aangepast. Hoewel de wijzigingen beperkt zijn, wordt daarmee echter wel beter aangesloten op de indeling van prioriteiten zoals die binnen de monitor NOVI worden gehanteerd. Daarnaast verwachten we dat we met de gewijzigde thema-indeling een goede basis leggen voor een stabiele indeling van de monitor. De aangepaste thema-indeling is hierna weergegeven.

Naast de wijziging van de thema-indeling zijn een aantal indicatoren van naam gewijzigd, vervallen en/of toegevoegd. Ook dat is in het overzicht hierna weergegeven.

Geactualiseerde versie van de Monitor Leefomgeving Zuid-Holland

Versie: Ten behoeve van toelichting aan Provinciale Staten

	Thema-indeling (nieuw)	Indicatoren indeling (nieuw) (groen=uitgewerkt, oranje=in ontwikkeling, grijs=in ontwikkeling te nemen)			Thema-indeling (oud)	Indeling NOVI-monitor (als referentie)
		Nr	Indicator			
FOCUS OP FYSIEKE LEEFOMGEVING	KLIMAAT	1	UITSTOOT BROEIKASGASSEN		Klimaat & Water	Ruimte voor klimaatadaptatie en energietransitie. <i>Subindeling:</i> - klimaatbestendige inrichting - klimaat en energietransitie
		2	UITSTOOT CO2(-EQUIVALENTEN) VEENOXIDATIE (Titel aangepast, was 'Bodemdaling'. Indicator gaat vooral over CO2 uitstoot bij bodemdaling)		Klimaat & Water	
		3	WATEROVERLAST (Nieuw)		-	
		4	HITTESTRESS (Nieuw)		-	
	ENERGIE	5	ENERGIEGEBRUIK		Energie	
		6	DUURZAME ENERGIEOPWEKKING		Energie	
		7	INPASSING IN ENERGIE-INFRASTRUCTUUR (Nieuw)		-	
	WONEN	8	WONINGVOORRAADONTWIKKELING WERKNEMERS EN INWONERS BINNEN/ BUITEN (GECATEGORISEERDE) HOV2019 EN BSD 2018 WONINGVOORRAAD NAAR LIGGING (Vervallen, met het toevoegen van een indicator Bereikbaarheid ontstond overlap met HOV-gebied. Baseren op BSD is weinig zinnig, aangezien BSD met regelmaat wordt aangepast)		Verstedelijking & Mobiliteit	Sterke en gezonde steden en regio's. <i>Subindeling:</i> - Geconcentreerde verstedelijking - Leefomgevingskwaliteit
		9	NABIJHEID WONEN – VOORZIENINGEN		Verstedelijking & Mobiliteit	
		10	BELEVINGSINDICATOREN STEDELIJKE WOONOMGEVING (Nieuw) (Eventueel in combinatie met Waardering landschap)		-	
	MILIEU	11	AANDACHTSGEBIEDEN OMGEVINGSVEILIGHEID (INCL. KWETSBARE OBJECTEN)		Milieu & Gezondheid	
		12	LUCHTKWALITEIT		Milieu & Gezondheid	
		13	GELUID		Milieu & Gezondheid	
	LANDSCHAP	14	FYSIEKE LANDSCHAPSKENMERKEN (LEESBAARHEID VAN HET LANDSCHAP) GRONDGEBRUIK (Vervallen) (Landgebruik maakt ook onderdeel uit van de fysieke landschapskenmerken)		Landschap & Cultuurhistorie	Toekomstbestendige ontwikkeling van het landelijk gebied. <i>Subindeling:</i> - landschapskwaliteit - landgebruik en kwaliteit - landbouw - waterkwaliteit en natuur
		15	WAARDERING VAN HET LANDSCHAP (Nieuw)		-	
	CULTUURHISTORIE	16	CULTUURHISTORIE (ERFGOED)		Landschap & Cultuurhistorie	
	NATUUR	17	BIODIVERSITEIT (LPI) SOORTENONTWIKKELING,		<i>Opmerking:</i> De indicatoren voor Natuur zullen nog tegen het licht worden gehouden. Doelstelling is om het totaal terug te brengen tot 2 indicatoren.	Natuur
		18	KWALITEIT GEBIEDEN			Natuur
		19	KWALITEIT HABITATYPEN IN NATURA 2000 GEBIED MET VASTGESTELD BEHEERPLAN			Natuur
		20	KWALITEIT LEEFGEBIED/POPULATIE-GROOTTE VOGEL- EN HABITATRICHTLIJNSOORTEN IN N2000 GEBIED MET VASTGESTELD BEHEERPLAN			Natuur
		21	STIKSTOFOVERSCHRIJDING GEBIEDEN			Natuur
		22	DUURZAME LANDBOUW			Natuur
	WATER	23	VOLDOENDE WATER (OPPERVLAKTEWATER, GRONDWATER, DRINKWATER) OPPERVLAKTEWATER (Aangepast vanuit GIS/geografisch oogpunt)		Klimaat & Water	
		24	SCHOON WATER (OPPERVLAKTEWATER, GRONDWATER, DRINKWATER) GRONDWATER (Aangepast vanuit GIS/geografisch oogpunt)		Klimaat & Water	
25		WATERVEILIGHEID		Klimaat & Water		

Geactualiseerde versie van de Monitor Leefomgeving Zuid-Holland

Versie: Ten behoeve van toelichting aan Provinciale Staten

	BODEM	26	BODEM EN ONDERGROND (3D-ONDERGROND) (Toegevoegd)	-	
	MOBILITEIT	27	BEREIKBAARHEID WEG, SPOOR, WATER EN FIETS (Nieuw) <i>(Eventueel i.c.m. Doorstroming en filedruk)</i>	-	Duurzaam economisch groeipotentieel.
		28	DUURZAME MOBILITEIT (Toegevoegd)	-	Subindeling: - Bereikbaarheid - Circulariteit - Vestigingsklimaat
	Nader te bepalen	29	GEUR (Eventueel toe te voegen, indien bijvoorbeeld vanuit heroverweging indicatoren Natuur ruimte ontstaat)		
		30	LICHT (Eventueel toe te voegen, indien bijvoorbeeld vanuit heroverweging indicatoren Natuur ruimte ontstaat)		
		31	Nader te bepalen		
		32	Nader te bepalen		
		33	Nader te bepalen		
	ECONOMIE	34	GRONDSTOFFENGEBRUIK	Economie	
		35	BEDRIJVENTERREINVOORRAADONTWIKKELING (Nieuw) <i>(Eventueel op te werken naar Werklocaties)</i>	-	
FOCUS OP BREDE WELVAART		36	INNOVATIE ZUID-HOLLAND	Opmerkingen: • Het hoofdthema Brede Welvaart is nieuw toegevoegd aan de Monitor Leefomgeving. Dit zorgt voor een beperkte herdefinitie van de thema's en verschuiving van de indicatoren binnen de thema's;	Economie
		37	WERKELOOSHEIDSPERCENTAGE <i>(Eventueel om te vormen naar Werkgelegenheidsgraad)</i>	• Op basis van eerdere opmerkingen, ondermeer vanuit de Commissie m.e.r., kunnen een aantal indicatoren worden opgenomen binnen het hoofdthema Brede Welvaart. Een nadere beschouwing/analyse is nodig om tot een afgewogen oordeel te komen wat de juiste indicatoren zijn om toe te voegen;	Economie
		38	ONDERNEMERSVERTROUWEN <i>(Eventueel te heroverwegen)</i>	• Het aantal indicatoren voor het hoofdthema Brede Welvaart wordt daarmee gemaximaliseerd op 15, zodat het totaal aantal indicatoren in de Monitor Leefomgeving Zuid-Holland uitkomt op maximaal 45 indicatoren.	Economie
		WELZIJN (Nieuw)	39	LEEFBAAROMETER	Verstedelijking & Mobiliteit
			40	BEWEEGVRIENDELIJKE LEEFOMGEVING	Milieu & Gezondheid
			41	(ENERGIE)ARMOEDE	-
			42	TOEGANKELIJKE WONINGMARKT	-
		GEZONDHEID	43	LEVENSVERWACHTING IN GOED ERVAREN GEZONDHEID	Milieu & Gezondheid
			44	VERKEERSSLACHTOFFERS	Verstedelijking & Mobiliteit
		Nader te bepalen	45	Nader te bepalen	